

РОЗДІЛ III. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 432.87

КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Чехович Т.В., к.ю.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню проблеми правового співвідношення принципів незастосування сили в міжнародному праві та поваги прав людини, аналізу питання використання такого інструмента підтримки міжнародної безпеки й захисту прав людини як колективного застосування сили, вивченню правових підстав й практичного застосування сили на захист міжнародного правопорядку й прав людини, яке здійснюється в рамках механізму примусових заходів ООН.

Ключові слова: заборона застосування сили, принцип незастосування сили, гуманітарна інтервенція, індивідуальна та колективна самооборона, загроза миру.

Чехович Т.В. КРИТЕРИИ ПРАВОМЕРНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СИЛЫ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена исследованию проблемы правового соотношения принципов неприменения силы в международном праве и уважения прав человека, анализу вопроса использования такого инструмента поддержки международной безопасности и защиты прав человека как коллективное применение силы, изучению правовых оснований и практического применения силы на защиту международного правопорядка и прав человека, которое осуществляется в рамках механизма принудительных мероприятий ООН.

Ключевые слова: запрещение применения силы, принцип неприменения силы, гуманитарная интервенция, индивидуальная и коллективная самооборона, угроза миру.

Chohovich T.V. CRITERIA FOR THE USE OF FORCE IN INTERNATIONAL LAW / Kiev national university of the name of Taras Shevchenko, Ukraine

This article is devoted to the problem of legal value principles use of force in international law and human rights, analysis of the use of such an instrument of maintaining international security and human rights as a collective force, the study of the legal basis and practical application of force in defense of international law and human rights, which is part of the mechanism of coercive measures UN.

Considered more specifically the situation of legitimate use of coercion by the United Nations, that the forces in the form of measures not related or associated with the armed forces. It is determined that at the beginning of the XXI century. governments for the vast majority of the world is the inherent desire to maintain and preserve international stability becomes dominant mutually beneficial cooperation. Therefore, the use of force ceases to be compelling and reliable means of achieving superpower objectives while implementing diplomatic, economic and other measures of national interests is much wider. It is determined that unauthorized humanitarian intervention can not be based on the exception to the principle of prohibiting the use of force or threat of force. It was found that the UN Charter directly determines two situations lawful use of armed forces: the collective action to maintain or restore international peace and security (Article 42) and the right of individual or collective self-defense in response to an armed attack (Article 51). Determined that a special case of the lawful use of force may be armed struggle waged by national liberation movements that represent nations and peoples who aspire to independence, that is, the right to self-determination in the form of state. Argued that the prohibition of the use of force, according to the semantic content of this principle applies to all activities inconsistent with the UN Charter. According to the Declaration on Principles of International Law 1970 p., The principle of non-use of force also includes the duty of States to refrain from the threat or use it as a means of settling international disputes, including territorial and border.

Key words: ban the use of force, the principle of non-use of force, humanitarian intervention, individual and collective self-defense, a threat to peace.

Сучасний міжнародний підхід до проблеми прав людини виводить її за межі внутрішньої компетенції держави. Світове співтовариство сьогодні прийшло до розуміння того, що є ряд грубих і масових порушень прав людини, які, де б вони не відбувалися, становлять загрозу загальній безпеці й ніколи не можуть бути терпимі. Проблема захисту прав людини стає питанням міжнародної безпеки.

Практика Ради Безпеки ООН пішла шляхом визнання прямою загрозою миру масових порушень основних прав і свобод людини у внутрішньодержавних конфліктах, особливо коли вони носять серйозний і систематичний характер. Такі злочинні діяння, як геноцид, апартеїд,

масові вбивства, винищення людей та інші злочини проти людства є міжнародними злочинами. Зазначені й подібні ним злочинні діяння повинні припинитися. Мова вже йде навіть не про право втручатися, а про відповідальність за захист, що лежить на кожному члені міжнародного співтовариства, коли справа стосується порятунку життя людей у країнах, де відбуваються масові злочинні діяння.

ООН неодноразово заявляла про свою готовність «розпочати колективні дії, своєчасним і рішучим способом, через Раду Безпеки, відповідно до Статуту, у тому числі на підставі глави VII, з урахуванням конкретних обставин і в співробітництві з відповідними регіональними організаціями, якщо виникне необхідність, якщо мирні засоби будуть недостатніми, а національні органи влади явно будуть не в змозі захистити своє населення від геноциду, військових злочинів, етнічних чистень і злочинів проти людства».

На підставі глави VII Статуту ООН має розвинутий механізм примусових заходів, що діють у захист міжнародного правопорядку й прав людини, від заходів економічного впливу до використання військової сили. Однак сьогодні цей механізм проходить перевірку на міцність. Зокрема, багатьма критикується занадто складна процедура прийняття рішень Радою Безпеки про примусові заходи (право вето), що найчастіше приводить до бездіяльності ООН у ситуаціях, коли існує реальна загроза міжнародному миру й безпеці.

Прихильники концепції так званої «гуманітарної інтервенції» стверджують, що в подібних випадках міжнародне співтовариство не може залишитися осторонь і рішення про застосування сили може бути прийняте самостійно державою, групою держав або регіональною організацією. Як правове обґрунтування концепції робиться посилення на нібито існуючий пріоритет норм, що проголошують невід'ємні права й свободи людини, над такими міжнародно-правовими принципами, як незастосування сили або її загрози й невтручання у внутрішні справи іншої держави. Дана позиція не є абстрактною теорією, а відображає зовнішньополітичну практику окремих держав і регіональних блоків (воєнна операція НАТО в Югославії в 1999 році й в Іраку у 2003 році – одні з прикладів подібної практики). З огляду на вищевикладене, сьогодні є досить актуальним дослідження проблеми правового співвідношення принципів незастосування сили в міжнародному праві та повага прав людини. Особливо гостро стоїть питання використання такого інструмента підтримки міжнародної безпеки й захисту прав людини, як колективне застосування сили. Самого серйозного вивчення заслуговують правові підстави й практичне застосування сили на захист міжнародного правопорядку й прав людини, яке здійснюється в рамках механізму примусових заходів ООН (це й невоєнні санкції, і санкції із застосуванням збройної сили, і операції по підтримці миру).

Дослідження проблематики правомірності застосування сили в міжнародному праві знайшло відображення в працях як вітчизняних, так й зарубіжних фахівців у галузі міжнародного публічного права, зокрема: Антонович М.М., Анцелевич Г.О., Аметистова Е.М., Балдинюка О.В., Блищенко І.П., Буткевича В.Г., Буткевич О.В, Кисельова І.Я., Лукашука І.І., Мотиля В.І., Покрещука О.О., Ржевської В.С. та інших авторів.

Мета цієї наукової розвідки полягає в проведенні всебічного аналізу існуючих міжнародно-правових механізмів регламентації та критеріїв правомірності застосування сили щодо захисту міжнародного правопорядку й прав людини.

Незважаючи на заборону застосування сили, закріплену в Статуті ООН, дотепер відсутня загальна думка щодо правомірності різних аспектів застосування сили або погрози силою, і тим більше щодо практичного застосування норм, що регулюють застосування сили.

Різні аспекти застосування збройної сили неодноразово обговорювалися після прийняття Статуту ООН на різних рівнях. Немає одностайності щодо правомірності застосування сили в різних випадках і в доктрині міжнародного права. Після терористичних актів 11 вересня 2001 року різні міжнародно-правові аспекти застосування збройної сили або погрози силою дістали нового звучання [3, 94].

Відповідно до буквального прочитання статті 51 глави VII Статуту ООН держава-член ООН може застосувати силу лише у відповідь на скоєний збройний напад: «Даний Статут ні в якій мірі не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на члена Організації, доти поки Рада Безпеки не прийме заходів,

необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки. Заходи, прийняті членами Організації при здійсненні цього права на самооборону, повинні бути негайно повідомлені Раді Безпеки й жодним чином не повинні зачіпати повноважень і відповідальності Ради Безпеки, відповідно до даного Статуту, щодо прийняття в будь-який час таких дій, які він визнає за необхідне для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки» (Статут ООН, гл.VII, ст.51). Однобічне застосування попереджувальної військової сили виходить за рамки формулювання, яке міститься в Статуті ООН [5, 94].

У той же час Статут лише підтверджує «невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону», і в ньому підкреслюється, що він «ні в якій мірі не зачіпає» цього атрибута будь-якої суверенної держави.

Деякі юристи вбачають у цій фразі незаперечні докази того, що Статут закріпив існуючі раніше міжнародно-правові принципи застосування збройної сили, у тому числі й під час відсутності нападу. Інші роблять наголос на словах «якщо відбудеться збройний напад». Трактуючи статтю 51 у сполученні з пунктом 4 статті 2, вони настільки ж упевнено стверджують, що з 1945 року в міжнародному праві виникли принципово нові правила, що допускають застосування державами військової сили лише в порядку самооборони у відповідь на напад або із санкції Ради Безпеки ООН: «Всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, несумісним із цілями Об'єднаних Націй» (Статут ООН, гл.I, ст.2, п.4) [6, 102].

Наведені положення Статуту ООН свідчать про те, що сучасне міжнародне право зовсім не забороняє застосування збройної сили й тим більше використання інших примусових дій у міжнародних відносинах, учасником яких є не тільки держави, але й організоване співтовариство держав в особі ООН. Остання не тільки має право, але й повинна застосовувати примусові дії, включаючи використання збройних сил, у спільних інтересах міжнародного співтовариства, для підтримки або відновлення загального миру й безпеки.

Більш того, Рада Безпеки в принципі юридично правомочна у зазначених випадках відразу ж прийняти рішення про використання збройних сил, не прибігаючи для підтримки міжнародного миру до попереднього використання інших примусових дій. Така основна суть концепції колективної безпеки, втіленої в Статуті ООН.

Однак, відповідно до сучасного міжнародного права й Статуту ООН, держави зобов'язані утримуватися у своїх міжнародних відносинах від загрози збройною силою або її застосування. Інакше кажучи, встановлена заборона на використання збройної сили державою (групою держав) у їх відносинах з будь-якими іншими державами.

Розглянемо більш конкретно ситуацію правомірного застосування Організацією Об'єднаних Націй примусу, тобто сили, у вигляді заходів, не пов'язаних або пов'язаних з використанням збройних сил. Для цього необхідно, щоб Рада Безпеки, по-перше, установила наявність погрози миру, порушення миру або акту агресії з боку будь-якої держави, прийнявши відповідне рішення. У випадку встановлення Радою наявності зазначеної ситуації вона повинна, по-друге, ухвалити рішення щодо застосуванні невоєнних або збройних примусових дій. По-третє, Рада може прийняти рішення, що засуджує дії будь-якої держави й вимагати від неї припинення таких дій, не прибігаючи до примусових заходів [5, 96].

Статут ООН передбачає наступні випадки правомірного застосування сили: в рамках індивідуальної чи колективної самооборони на підставі ст.51 Статуту ООН; в межах колективних заходів примусового характеру (ст.41 та ст.42 Статуту ООН) у разі встановлення Радою Безпеки факту загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст.39 Статуту ООН); заходи проти ворожих держав (ст.107 та 53 Статуту ООН) [2, 113]. Цілком очевидно, що ст.107 та 53 на сьогодні втратили свою актуальність, а тому аналізуватись не будуть.

Ст.51 Статуту ООН закріплює «невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону». При цьому ця стаття застосовується лише у випадку «збройного нападу на Члена Організації». Як відомо, конституюючими елементами держави є поряд з владою та територією також і її населення, тому постає питання, чи можна кваліфікувати масові грубі порушення прав населення або напади на нього як такі, що охоплюються ст.51? Окремі

науковці наполягають на тому, що захист населення є не менш важливим, ніж захист окремих політичних структур, [9, 828] або стверджують, що гуманітарна інтервенція є реалізацією ст.51 у внутрішньодержавній сфері [4, 204; 8, 56].

Проте такі аргументи можна відхилити з огляду на наступне. По-перше, п.1 ст.4 передбачає, що членами Організації Об'єднаних Націй можуть бути лише держави, а тому тільки вони є адресатами цієї норми [7, 430]. По-друге, напад на територію держави та порушення прав людини є різними поняттями, які не слід ототожнювати. Іншими словами, лише напад на територію держави, а не на її населення може слугувати підставою для реалізації права на індивідуальну чи колективну самооборону. Тому аргумент виправдання односторонньої гуманітарної інтервенції на підставі ст.51 детальніше не розглядатиметься.

Як ми з'ясували, Статут ООН прямо визначає дві ситуації правомірного застосування збройної сили: це колективні дії для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки (ст.42) і здійснення права на індивідуальну або колективну самооборону у відповідь на збройний напад (ст.51).

У першій ситуації необхідна санкція Ради Безпеки ООН, яка діє на підставі Глави VII Статуту, у другій – державі або державам, що здійснюють право на самооборону, слід негайно сповістити Раду Безпеки про заходи, що вживаються ними. Для примусових дій Рада Безпеки може також використовувати регіональні органи за умови, що такі дії вживають за уповноваженням Ради й під її керівництвом.

Окремим випадком правомірного застосування сили може бути збройна боротьба, яку ведуть національно-визвольні рухи, що представляють нації й народи, що прагнуть до самостійності, тобто до реалізації права на самовизначення у формі державотворення. На такій позиції протягом довгого часу твердо стояла вітчизняна міжнародно-правова доктрина. Більше того, вона вважала таке застосування сили способом реалізації національно-визвольним рухом права на самооборону.

Об'єднання зусиль держав, що здійснюється за Статутом ООН з метою забезпечення і підтримання миру припускає: заходи забезпечення і підтримання безпеки (гл.7 Статуту ООН); примусові заходи з використанням збройних сил (ст.42 Статуту ООН); роззброєння (ст.47 Статуту ООН); заходи з використанням збройних сил регіональних організацій і угод під керівництвом Ради Безпеки (гл.8 Статуту ООН).

Таким чином, заборона застосування сили поширюється на всі дії, несумісні зі Статутом ООН (п.4 ст.2). Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., принцип незастосування сили також включає обов'язок держав утримуватися від погрози силою, або її застосування як засобу вирішення міжнародних спорів, у тому числі територіальних і прикордонних. За змістом Декларації 1970 р., під терміном «сила» розуміється, відповідно до положення п.4 ст.2 Статуту ООН, не тільки збройна сила, але також економічна, політична, ідеологічна, інші форми примусу. Разом із тим, у певних випадках Статут ООН допускає можливість застосування сили відповідно до ст.ст.42 та 51 Статуту. У міжнародному співтоваристві держав відсутній наддержавний орган, здатний примушувати до дотримання норм права, тому боротьба з агресією реалізується за допомогою звернення держав до індивідуальної або колективної самооборони й застосування колективних санкцій за рішенням Ради Безпеки ООН.

Існують два винятки, що стосуються даної заборони: стаття 42 і стаття 51 Статуту ООН. Стаття 51 підтверджує «невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону». Стаття 42 дозволяє використання збройної сили Радою Безпеки в тому випадку, якщо Рада вирішить на основі статті 39 Статуту, що ситуація становить «...загрозу миру, порушення миру або акт агресії».

Відповідно до статті 24 Статуту, тільки Рада Безпеки може визначати, чи існує загроза миру, порушення миру або акт агресії, і є, таким чином, єдиним органом у системі колективної безпеки ООН, що володіє правом вирішувати, «...які заходи можуть бути застосовані відповідно до статей 41 і 42 для зміцнення або відновлення миру і безпеки». У державній практиці прийнято не зараховувати великі порушення фундаментальних прав людини до сфери винятково внутрішньої компетенції держави. Стаття 2 в цьому плані не залишає й натяку на

двозначність: Рада, відповідно до статті 42, має право вводити примусові заходи, коли, як відзначено в статті 39, злочини й інші систематичні або масові порушення фундаментальних прав людини усередині держави становлять загрозу миру або впливають на підтримку чи відновлення міжнародного миру і безпеки.

Важливим, з концептуальної точки зору, є те, що здійснювані в рамках колективної системи безпеки ООН дії в тому вигляді, у якому вони закладені в Статуті цієї організації, справді свідчать і підтверджують, що «примусові заходи», відповідно до статей 39 і 42 глави 7, можуть і будуть проводитися Радою Безпеки з метою поліпшення ситуації при порушенні прав людини, оскільки такі ситуації становлять загрозу миру і впливають на міжнародні мир і безпеку. Рада Безпеки має такі повноваження і, отже, не перевищує їх у даних ситуаціях.

Однак сьогодні переважна більшість юристів виступає проти права на гуманітарну інтервенцію з таких основних причин. По-перше, Статут ООН і сучасне міжнародне право не передбачають таке право. По-друге, діяльність держав за останні два сторіччя, і особливо після 1945 р., у кращому випадку вказує лише на кілька явних випадків гуманітарної інтервенції, яких, відповідно до більшості оцінок, взагалі не існує. По-третє, існуючі можливості зловживання таким правом ставлять під сумнів і саму необхідність існування цього права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Левин Д.Б. Международное право и сохранение мира / Д.Б. Левин. – М.: Междунар.отношения, 1971. – 350 с.
3. Орбелян А.С. Вопросы применения силы в решениях Международного суда ООН: статья / А.С. Орбелян // Московский журнал международного права. – 2008. – №2. – С. 94-106.
4. Софайер А. Международное право и Косово / А. Софайер // Мир после Косово: реф. сб. – М.: РАН ИНИОН; Центр науч.-информ. исслед. глобал. и регионал. пробл., 2001. – С. 204.
5. Тарасова Л.Н. Защита прав человека и международно-правовое регулирование применения силы / Л.Н. Тарасова // Вестник РУДН. Серия Юридические науки. – М. – 2006. – № 2 (20). – С. 94-103.
6. Тарасова Л.Н. Санкции ООН и международная защита прав человека / Л.Н. Тарасова // Актуальные проблемы современного международного права: материалы ежегодной межвузовской научно-практической конференции, 2006. – М.: Инфа – С. 100-114.
7. Kimminich O. Der Mythos der Humanitären Intervention / O. Kimminich // Archiv des Völkerrechts. – 1995. – Bd. 33. – S. 430.
8. Köck H.F. Die Humanitäre Intervention / Köck H.F. // Gustenau G. Humanitäre militärische Intervention zwischen Legalität und Legitimität. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000. – S. 56.
9. Wedgwood R. NATO's Campaign in Yugoslavia / Wedgwood R. // AJIL. – 1999. – Vol. 93. – P. 828.